

Скарбонка жыцця

Беларускі каляндар: гісторыя, людзі, унікальныя выданні, невядомыя факты

Вучоныя сцвярджаюць: самая загадкавая з’ява – гэта час. Адкуль ён бярэцца, чаму цячэ так, а не інакш, як упывае на працэсы ў Сушце? Над гэтымі пытаннямі ламалі галаву лепшыя розумы яшчэ ў Антычнасці. Мабыць, ад безвыходнасці разгадаць такую таямніцу чалавек, назіраючы за рухам планет, сам падзяліў яго на секунды, мінуцы, гадзіны, суткі, месяцы, гады. І каб падзеі, што адбываліся, не згубіліся ў гісторыі, вынайшаў адмысловую рэч – каляндар.

Бацькавы ўрокі

Упершыню каляндар пабачыў у маленстве. Ён быў адрывыны – гэткая пульхная, невялікага фармату, недзе 8 на 12 сантыметраў, кніжка, якую прышпільвалі да маляўнічай кардонкі. Чаму мне здавалася менавіта кніжка? Бо, акрамя звестак пра месяцы, тыдні, дні, час усходу і заходу сонца, фазы месяца, на адваротным баку аркушыкаў змяшчалася разнастайная цікавая інфармацыя. Перш

чым прымацаваць каляндар да кардонкі, яго звычайна гарталі, чыталі. На той час гэта быў своеасаблівы падручнік.

А яшчэ бацьку гэтая кніжка падказвала... надвор’е. Ён быў упэўнены, што яно змяняецца разам з фазамі месяца. Калі ў першай месяцавай чвэрці ішоў дождж, то ў другой павінна абавязкова выглянуць сонца. Так яно было ці не, дакладна не памятаю. Але доўгатэрміновыя прагнозы часта спраўджваліся. Справа ў тым, што лісткі календара бацька не

адрываў, а пры дапамозе гумовага колца мацаваў да кардонкі. Пачынаючы са снежня, ён штодня пазначаў на іх, якое было надвор'е: ці шоў снег, сонечна альбо хмарна, колькі градусаў паказваў тэрмометр. Летам жа на аснове тых запісаў рабіў свой прагноз на кожны дзень. Лічылася, калі, напрыклад, 15 снежня быў моцны мороз, то праз 6 месяцаў, 15 чэрвеня, павінна быць даволі гарача. У вясковым жыцці гэты бацькаў адмысловы метадапамагаў больш эфектыўна весці хатнюю гаспадарку. Асабліва гэта тычылася нарыхтоўкі сена. Правільна выбраць час касьбы, каб сена добра высахла і не сапсавалася ад дажджу, мела прынцыповае значэнне. Таму бацька не ленаваўся, старанна занатоўваў паводзіны зімовага надвор'я, каб летам «злавіць» колькі ясных дзён...

Праз дзясяткі гадоў выпадак прымусіў мяне ўспомніць пра той вясковы «барометр». У 2018 годзе на Раства Хрыстова праглядаў адрыўны календар за 2007 год. Прыкмеціў: свята праз 11 гадоў зноў выпала на нядзелю. Журналісткая цікаўнасць і «бацькавы ўрокі» падахвоцілі прааналізаваць, колькі ж разоў у XX стагоддзі 7 студзеня выдалася ў гэты дзень. Высветлілася, што 15. Прагартаў календар 2007 года яшчэ раз. Праваслаўны Вялікдзень 11 гадоў таму святкавалі 8 красавіка. Як вядома, гэта вялікае свята залежыць ад фаз месяца, таму і «блукі» па календары. У XX стагоддзі Вялікдзень на 8 красавіка выпадаў толькі двойчы – у 1923 і 1934 гадах, а ў навейшай гісторыі – у 2007 і 2018. Падумаў: а што, калі скарыстаць гэтую заканамернасць для прагнозу надвор'я? Так і зрабіў, узяўшы для аналізу 2007 і 2018 гады. Майму здзіўленню не было межаў: надвор'е зімы, вясны, лета і восені на 70–80 % супала з тым, якое было 11 гадоў таму! Дзякуючы гэтаму прагнозу мы і нашы суседзі па дачы сабралі шчодры ўраджай бульбы і гародніны...

Замест гістарычнага экскурсу

Гісторыя сведчыць, што першы друкаваны календар належыць нямецкаму

2021 год: вымярэнне часу

- **Па грыгарыянскім календары настае якраз 2021-ы.** Яго ў 1582 годзе ўвёў папа Грыгорый XIII замест **юліянскага календара**. У Расіі пры Пятры I і пазней быў юліянскі, а пасля рэвалюцыі 1917 года зноў вярнуўся грыгарыянскі.
- **Па яўрэйскім календары будзе ажно 5782 год.** Адметна, што па гэтым календары Новы год можа настаць толькі ў пэўны дзень тыдня – шосты, калі Бог стварыў Адама. Таксама ў годзе можа быць як 12, так і 13 месяцаў, колькасць дзён у месяцы таксама мяняецца.
- **Па ісламскім календары – гэта 1443 год.** Летазлічэнне вядзецца ад пачатку паходу мусульман з Мекі ў Медыну. Каляндар складаецца з 12 месяцавых месяцаў, але дзён у годзе прыкладна 354. Новыя суткі пачынаюцца ў момант заходу сонца, а не апоўначы.
- **Па кітайскім календары настае 4718 год.** Ён пачнецца ў лютым, калі ў Паднябеснай стартуе сельскагаспадарчы сезон. Тут выкарыстоўваюцца два віды календара: сонечны і сонечна-месяцавы. Апошні дапамагае, напрыклад, выбраць удалую дату вяселля. На кітайскай сістэме часткова грунтуецца календар Японіі, але адлік гадоў ідзе ад 660 года да н. э., калі была заснавана японская дзяржава.
- **Па славянскім календары надыходзіць 7529 (!) год.** У якасці асноўнай адзінкі летазлічэння ў славян не стагоддзі, а Кола Жыцця. Лічылася, што гэта 144 гады – менавіта столькі павінен жыць чалавек.
- **Галацэнавы календар «запэўнівае» нас, што наступны год... 12 021-ы.** Гэта летазлічэнне прапанаваў гісторык Чэзарэ Эміліяні ў 1993 годзе. Ён прапанаваў лічыць надыход чалавечай эры з моманту ўзвядзення першага ў гісторыі храмавага комплексу – Гебеклі-Тэпе на тэрыторыі сучаснай Турцыі, які старэйшы за знакіты Стоўнхэндж аж на 7 тысяч гадоў!
- І, нарэшце, у планетарным маштабе, як лічаць вучоныя, надыходзіць **4,5-мільярдны год!**

астраному Іагану Рэгіямантану. «Кніжка» 1474 года складалася з шасці аркушаў, дзе пералічваліся святочныя даты і розныя астранамічныя з’явы.

А што было на тэрыторыі Беларусі? Бадай, пачаткам каляндарнай справы можна лічыць выдадзеную ў 1552 годзе Францыскам Скарынам «Малую падарожную кніжку».

Паводле сведчанняў гісторыка Віктара Белазаровіча, пачатак перыядычнага друку і, у прыватнасці, каляндарнай справы ў Вялікім Княстве Літоўскім паклаў Ян Пашакоўскі. Ён паходзіў са шляхты. Скончыў езуіцкую школу ў Коўне, Нясвіжскі езуіцкі калегіум, Віленскую акадэмію. Выкладаў філасофію, граматыку і тэалогію ў Коўне, Крожах, Вільні, Нясвіжы. У 1713 годзе атрымаў сан каталіцкага святара. Выхоўваў сыноў магната Міхала Казіміра Радзівіла Рыбанькі, займаў пасаду надворнага тэолага. Напісаў шмат прац багаслоўскага характару, рабіў пераклады з лацінскіх твораў, складаў панегірыкі. Як багаслоўтэолаг Пашакоўскі абараняў вучэнне каталіцкай царквы, крытыкаваў пратэстантызм. У Вільні ён выдаў працу «Голас пастыра Ісуса Хрыста...» (1736), у якой даказваў існаванне Бога, сцвярджаў пра лжывасць атэізму.

Але галоўнай справай Пашакоўскага стала падрыхтоўка менавіта календароў. Толькі ў Вільні на працягу 1735–1749 гадоў ён выдаў дваццаць «Палітычных каляндарыкаў». Адзін з іх, напрыклад, прызначаўся жанчынам. У календарых крытыкавалася геліяцэнтрычная сістэма Мікалая Каперніка, пералічваліся астранамічныя з’явы, называліся найважнейшыя падзеі з гісторыі ВКЛ і Польшчы. Аўтар вельмі дбаў пра дакладнасць біяграфічных звестак, што выкарыстоўваліся ў выданнях.

У другой палове XVIII стагоддзя значную папулярнасць набылі працы Францішка Папроцкага і Караля Вывіча, якія фактычна сталі асноўнымі падручнікамі па гісторыі ВКЛ.

Францішак Папроцкі паходзіць з тэрыторыі Беларусі. Стаў членам ордэна

езуітаў у 1740 годзе ў Полацку. Адукацыю атрымаў у Польшчы. З 1758 года – прафесар. Выкладаў філасофію, гісторыю і геаграфію ў Варшаўскай і Віленскай акадэміях, кіраваў шляхецкімі калегіямі ў Вільні і Камянцы. Папроцкі прадоўжыў справу, распачатую Янам Пашакоўскім: выдаваў у Вільні «Палітычныя каляндарыкі». Так, у календары за 1764 год ён размясціў храналогію польскіх каралёў і князёў ВКЛ.

Як адзначае ў сваёй працы «Календары, выдадзеныя ў Беларусі ў XVIII стагоддзі» пісьменнік і навуковец Адам Мальдзіс, настольныя календары кніжнага фармату (сучаснага тыпу) былі вядомы на землях Беларусі з часоў Рэчы Паспалітай, дзе яны пачалі выходзіць прыкладна з сярэдзіны XVIII стагоддзя. Дзякуючы таму, што ў іх змяшчалася многа інфармацыі практычнага характару з розных галін жыцця – сельскай гаспадаркі, медыцыны, ветэрынарыі, а таксама звесткі па гісторыі, такія кніжачкі карысталіся асаблівай папулярнасцю ў шырокіх колах насельніцтва. Менавіта каляндар як найбольш даступная і прызнаная ў народзе кніга займаў

тады другое месца пасля малітоўніка ў кожнай сям'і.

У 1864 годзе было вырашана выдаваць «Виленский календарь». Ён выконваў найважнейшую ролю ў пазашкольнай асвеце і выхаванні насельніцтва «ў духу праваслаўя і рускай народнасці» на землях Беларусі і Літвы. Гісторык Геннадзь Сагановіч мяркуе, што любы каляндар з пералікам дат і свят падтрымлівае пэўны вобраз агульных уяўленняў пра гісторыю і з'яўляецца такім чынам каркасам калектыўнай памяці пра сваё мінулае.

Што да беларускамоўных календароў, то яны з'явіліся, як вядома, на пачатку ХХ стагоддзя. Піянерам у гэтай справе была рэдакцыя «Нашай нівы», якая з 1910 па 1913 год выдавала беларускія календары кніжнага фармату кірылічным і лацінскім шрыфтам накладам па 6–20 тысяч экзэмпляраў. Тут змяшчаліся звесткі з беларускай гісторыі, спіс важных для народа падзей – тых, якія, на думку аўтараў, заслугоўваюць, каб застацца ў памяці.

З 1913 года календарамі ў Вільні пачало займацца Беларускае выдавецкае таварыства. Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны, у 1920-я гады выйшла больш як тры дзясяткі беларускіх календароў. Вацлаў Ластоўскі склаў і выдаў «Сваяк» на 1919 год. У ім аўтар, апроч агляду развіцця асветы, звяртаецца да гістарычных падзей, расказваючы то пра незвычайныя з'явы, то пра герояў беларускага мінулага. Наступным стаў каляндар «Крыніца» на 1921 год Адама Станкевіча. Тут змешчаны агульныя геаграфічныя і дэмаграфічныя звесткі, а таксама спіс «Важнейших здарэнняў з жыцця беларусаў».

Адзін з першых календароў Савецкай Беларусі выйшаў у Мінску. «Заранка» на 1919 год – выданне, насычанае дбайна падобранымі звесткамі па гаспадарцы і народнай культуры, – змяшчала нарыс па беларускай геаграфіі, але зусім абмінала гісторыю. Каляндар «Праца» на 1923 год меў вялікі сельскагаспадарчы раздзел і асобныя нарысы пра сусветны рэвалюцыйны рух. Такой жа палітызацыяй

вызначаліся і выпускі «Беларускага сялянскага настольнага календара», які з 1926 па 1929 год масавым накладам выдавала ў Мінску рэдакцыя газеты «Беларуская вёска».

У 1930-я гады каляндарная справа ў БССР была спынена. Толькі ў канцы дзесяцігоддзя яна мусіла аднавіцца, але вайна перашкодзіла выдавецкім планам.

Новы час – новыя «кніжкі»

У пасляваенны час насельніцтва Беларусі карысталася ў асноўным адрыванымі календарамі. Пасля набыцця Беларуссю ў 1991 годзе суверэнітэту іх стала незлічонае мноства: месяцавыя, сямейныя, праваслаўныя. З'явіўся вялікі выбар насценных, плакатных, перакідных, кішэнных календароў. Шырокае распаўсюджанне атрымалі спецыялізаваныя выданні кшталту «Сад і агарод». Гаспадары беларускіх «фазэнд», дзякуючы ім, вучыліся здабываць вялікія ўраджаі на сваіх «сотках».

Каляндар стаў службыць і выдатным сродкам рэкламы. Паліграфічныя кампаніі прапаноўвалі шырокі выбар – з улікам памераў, формы, паперы і тыпу друку. Так, напрыклад, настольныя календары выпускалі ў форме «хатак», а кішэнныя выраблялі ў выглядзе візітовок.

▲ На 1941 год выйшаў календар настаўніка. Ён захоўваецца ў Віцебскім абласным музеі Героя Савецкага Саюза М.П. Шмырова. 2014 год

Набіралі папулярнасць магнітныя – з-за сваёй практычнасці. Звычайна адваротны бок упрыгожвалі фатаграфіі славутацей, а таксама яркія слоганы. Магнітны каляндар выраблялі і як падарунак, размяшчаючы фотаздымкі блізкіх людзей, сяброў альбо памятных падзей. Для вырабу і аздаблення пачалі выкарыстоўваць дадатковыя матэрыялы – дрэва, пластык і метал. Цікава, што сучасныя календары «раяць», напрыклад, у які дзень лепш згуляць вяселле, заняцца шопінгам і нават наведаць цырульню. І шмат чаго яшчэ...

Цяперашнія календары, вядома, вельмі складана параўноўваць з ранейшымі. Але няварта спяшацца выкідваць старыя, адрыўныя, калі яны захаваліся. Там можна знайсці вельмі шмат цікавага. У мяне, напрыклад, ёсць каляндар на 1991 год. Выпусціў яго маскоўскі «Политиздат». Чым ён адметны? Гэта быў апошні каляндар СССР: 30 снежня вялікая краіна перастала існаваць. А каляндар застаўся – з «Палітычным заветам Леніна», вытрымкамі з пастановы першага з’езда народных дэпутатаў СССР «Аб асноўных напрамках унутранай і знешняй палітыкі СССР», вершам Юліі Друнінай «Прывілея камуніста»...

Цікава, што старыя календары могуць паслужыць чалавеку некалькі разоў: роўна праз 28 гадоў дні тыдня супадаюць зноў. Так, 1 студзеня 2021 года прыпадае на пятніцу, як і ў 1993 годзе. Засталося, хіба што, здабыць недзе адзін з першых календароў незалежнай Беларусі...

Некалькі гадоў выдавецтва «Беларусь» выпускае адрыўны каляндар «Родны край». У ім шмат пазнавальнай інфармацыі, карыснай кожнаму чалавеку. А яшчэ змешчаны кароткія артыкулы аб невядомых і таямнічых месцах Беларусі. Напрыклад, у календары на 2019 год паведамляецца, што ля вёскі Заазер’е ў Акцябрскім раёне Гомельскай вобласці існуе ўнікальнае месца – возера і ўрочышча Проща. Кажуць, што возера ўтварылася на месцы царквы, якая сышла пад ваду. Непадалёк знайшлі камень з адбіткам жаночай ступні. Даждавая вада, што збіраецца ў каменным

паглыбленні, лічыцца гаючай, жыватворнай.

Каляндар таксама апавядае пра капішча багіні Мараны ў Бялыніцкім раёне, чорны камень ля вёскі Вароніна Сенненскага раёна. Ёсць тут легенда пра Лёзна, іншыя цікавосткі.

Бойка, рубель, гладыш – наўрад ці многім зразумелыя гэтыя яркія беларускія словы. А гэта ўсяго прадметы быту, якія раней сустракаліся ў кожнай сялянскай хаце. Менавіта нацыянальная культура і гісторыя сталі крыніцай натхнення для калектыву выдавецкага дома «Гомельская праўда». Як вынік – каляндар, не толькі стыльны і функцыянальны, а і вельмі пазнавальны, сапраўды прыгожы. На кожным развароце, прысвечаным канкрэтнаму месяцу, – прыцягальны здымак чалавека ў народным строі і з прадметам хатняга ўжытку, пра які можна пачытаць на рускай і беларускай мовах. Не ўпершыню «Гомельская праўда» звяртаецца да нацыянальных традыцый: на 2015 год быў выдадзены настольны перакідны каляндар па-беларуску, прысвечаны народным святам і абрадам.

Цудоўны каляндар на 2019 год – да свайго 80-гадовага юбілею – падрыхтаваў Нацыянальны мастацкі музей. Кожнаму месяцу адпавядае свая карціна. Так, снежань «знайшлі» ва ўтульнай «Кавярні» Ілоны Касабука, студзень паказалі «Вечарам» Канстанціна Качана...

У надыходзячым 2021 годзе ёсць некалькі дат, якія назаўсёды ўвайшлі ў гісторыю чалавецтва. 60 гадоў таму, 12 красавіка, Юрый Гагарын здзейсніў першы палёт чалавека ў космас. 8 снежня 30 гадоў, як з карты знікла вялікая шматнацыянальная краіна – СССР. 22 чэрвеня – 80 гадоў з пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

А яшчэ ў студзені і лютым мы адзначым 100-гадовы юбілей нашых выдатных пісьменнікаў, двух Іванаў – Шамякіна і Мележа.

І, вядома ж, у наступным годзе будзе нямала падзей, якія гістарычнымі радкамі ўвойдуць у новую скарбонку дзён і падзей...

Віктар ЛОЎГАЧ